

TERCEME

ya da hâs olan bir hadisin durumu konulan başlıklarla açıklanmıştır. Buhârî zaman zaman, hükmü hususi olan bir hadisi umumileştirmek ya da hükmü umumi olan bir hadisi tahsis etmek amacıyla bab başlığı koymuş, aralarında çelişki varmış gibi görünen hadisleri aynı babda toplayarak bab başlıklarında söz konusu çelişkiyi gidermeye çalışmıştır. Bazan da tek bir bab başlığı altında muhtelif konulara temas etmiştir. Bir yoruma göre Buhârî bunu, konuların tamamının bab başlığıyla ilgisi olduğunu göstermek için değil babın esas konusunun yanına eklenebilecek tâli konuları göstermek için yapmıştır (Keşmîrî, I, 42). İşte bu sebeple, "Buhârî'nin fikhî bab başlıklarındadır (terceme)" sözü meşhur olmuştur (ayrıca bk. el-CÂMÎ'U'S-SA-HÎH).

Buhârî'nin bab başlıklarında vermek istediği fikhî anlayışın ortaya çıkarılması ve bu başlıkların altında yer alan hadislerle irtibatının gösterilmesi eser üzerinde çalışma yapanların önemli ilgi alanlarından birini teşkil etmiştir. Buhârî şârihlerinden İbn Hacer el-Askalânî *Fethu'l-bârî*, Aynî *'Umdetü'l-kârî*, Kastallânî *İrşâdü's-sârî* ve Keşmîrî *Feyzü'l-bârî* adlı eserlerinde bab başlıklarını açıklamaya önem vermiştir. Konuya dair müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Yine *Şahîh-i Buhârî* şârihlerinden İbnü'l-Müneyyir'in *el-Mütevârî 'alâ terâcim (ebvâb)'l-Buhârî* ile (bk. bibl.) bu eserin muhtasarı olan Bedreddin İbn Cemâa'nın *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed İshak es-Selefi, Bombay 1404/1984), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *Şerhu Terâcimi ebvâbi Şahîhi'l-Buhârî* (Haydarâbâd 1321), Muhammed Zekeriyâ Kandehevî'nin *el-Cüz'ü'l-evvel mine'l-ebvâb ve't-terâcim* (Leknev 1391/1971) adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhîh*'inin bab başlıklarıyla ilgili yirmiyeye yakın çalışma yapılmıştır (Sandıkçı, s. 134-138). Ali b. Abdullah ez-Zeyn, *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî li-eḥâdîşi'l-ebvâb li-İbn Cemâ'a* (1404, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye) ve Ramazan Yıldırım *Sahîh-i Buhârî'nin Bab Başlıklarındaki Mevkûf Rivayetler ve Değerlendirilmesi* (1995, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Biyografi karşılığındaki tercemeyle ilgili olarak Seyyid Hasan Kesrevî *Câmi'u terâcimi ve mesânidi's-şahâbiyyâtü'l-mübâyî'ât* (Beyrut 1423/2002), Me'mûn Hammûş *'Ulûmü'l-hadîs ve terâcimi a'lâmihî ve fûrsânihi* (Dimaşk 1425/2005) isimyle birer eser kaleme almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, s. 254; İbnü'l-Müneyyir, *el-Mütevârî 'alâ ebvâbi'l-Buhârî* (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd), Amman 1411/1990, s. 5-9, 16-19, 35-40; İbn Hacer el-Askalânî, *Hed-yü's-sârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut, ts., s. 8-11, 13-14; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1409/1988, I, 76, 78, 81, 83, 91, 92, 114; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡîs* (nşr. Ali Hüseyin Ali), Beyrut 1412/1992, I, 25-27; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Şerhu Terâcimi ebvâbi'l-Buhârî* (nşr. İzzet M. Fergalî), Kahire-Beyrut 1420/1999, s. 19-22; Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*, Kahire 1357/1939, I, 40-45; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 52-53, 58, 69 vd.; M. Abdülkâdir Ebû Fâris, *Fıkhü'l-İmâm el-Buhârî*, Amman 1409/1989, I, 71 vd.; Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara 1991, s. 134-138; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416/1995, I, 221-226, 303, 500, 501; Ali Toksarı, "Sahîhu'l-Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri (Terâcimi Sahîhi'l-Buhârî)", *Büyük Türk-İslâm Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu: 18-20 Haziran 1987*, Kayseri 1996, s. 109-133.

ERDİNÇ AHATLI

TERCİ

(الترتيب)

Müezzinin şehâdet cümlelerini
önce yanındaki
kimselerin duyacağı şekilde
alçak sesle, sonra da yüksek sesle
okuması anlamında terim
(bk. EZAN).

TERCİH

(الترتيب)

Fıkıh usulünde
birbiriyle teâruz eden delillerden,
fıkıhta ise ispat vasıtalarından birini
diğerinden üstün tutmak anlamında
terim.

Sözlükte "tartmak, bir şeyi başkasından üstün tutmak, yeğlemek" anlamındaki **tercih** fıkıh usulünde deliller, fıkıhta ise ispat vasıtaları arasında teâruz bulunduğu bir tarafı destekleyen bir emâreye dayanarak onu yeğlemeyi ifade eder. Usulcüler tarafından yapılan tercih tanımlarında "bir tarafın ağır basması" ve "bir tarafın ağır bastığının beyan ve izhar edilmesi" şeklinde iki yaklaşımın benimsendiği, birincisinde bizzat deliller dikkate alınırken ikincisinde bu tercih işini delilleri inceleyen bir müctehidin yapması gerektiğine işaret edildiği görülür. Tercih edilen delil veya ispat vasitasına **râcih**, terk edilene **mercûh**, delillerden birine güç veren ilâve özelliğe **rûchân** (müreccih) denilir;

kaynaklarda bu özellik emâre, meziyet, kuvvet, ziyade ve üstünlük (fazl) kelimele-riyle de ifade edilir (tercihin sözlük ve terim anlamları arasındaki ilişkinin izahı için bk. Serahsî, II, 249-250).

Bazı müellifler tarafından, delillerden birinin ihmal edilmiş olacağı gerekçesiyle tercih yönteminin meşruiyeti sorgulanmış olsa da teâruz şartları varsa ve teâruz eden delilleri herhangi bir şekilde uzlaştırmak mümkün olmuyorsa cumhura göre tercih yöntemine başvurulur, bu eşit delillerden güçlü emâre taşıması sebebiyle üstün olanıyla amel edilir. Zira sahâbenin ve sonraki nesillerin Hz. Peygamber'den gelen rivayetler arasında teâruz bulunduğunda bu yöntemle başvurdukları hususunda birçok örnek bulunmaktadır. Ayrıca üstün olanın böyle olmayana eşit sayılması aklın ilkelerine aykırıdır. Aralarında Bâkîllânî, Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Hâşim el-Cübbâî ve Şehâbeddin el-Karâfî'nin de bulunduğu bazı âlimler teâruz halinde tercihe başvurulmadan delillerden herhangi biriyle amel edilebileceği kanaatinde- dir. Zira bu durumda da dinî bir delile dayanılmış olur ve amel edilmeyen delil ilga edilmiş sayılmaz. Teftâzânî'nin belirttiğine göre Fahrü'lislâm el-Pezdevî'nin ifadelerinden üstün özelliğe sahip delilin esas alınması daha iyi olmakla birlikte bu özelliğe sahip olmayanla da amel edilebileceği anlaşılmaktadır (*et-Telviḥ*, II, 184). Bazı âlimler ise teâruz halinde müctehidin tevakuf etmesi gerektiğini söylemiştir (bk. TEÂRUZ).

Şartları. Tercih yöntemine başvurulabilmesi için tercihe konu olan delillerde şu şartların bulunması gerekir: 1. Delillerin farklı ihtimallere açık olması. Buna göre tercih ancak zannî deliller arasında olur. Kesin delillerin bir kısmı kolay elde edilme, açıklık ve düşünceye ihtiyaç göstermeme bakımından diğerlerinden farklı olabilirse de bunların sağladığı bilgiler birbirinden daha güçlü olmayıp hepsi kesin niteliktedir. Ayrıca zan kesin bilgi karşısında duramayacağından kesin delille zannî delil arasında tercih söz konusu olmaz. Dolayısıyla tercih kitabın ve mütevâtir sünnetin delâlet yönüyle ihtimale açık zâhirlerinde, âhâd haberlerde ve kıyasta söz konusu olabilir (Ebû'l-Usr el-Pezdevî, IV, 132-133; Semerkandî, s. 688, 730-731). 2. Delillerin zat bakımından birbirine denk olması (mümâselet). Eğer biri bu açıdan diğerine göre daha güçlü ise bu duruma teâruz denmez; zayıf olan yok hükmünde kabul edilir ve âlimlerin ittifakıyla güçlü olan alınır. Buna tercih değil "tereccüh" (deli-

lin ağır basması) adı verilmiştir. Meselâ Kur'an'la haber-i vâhid veya kıyas ve mütevâtir haberle âhâd haber arasındaki karışıklık teâruz diye adlandırılmaz. 3. Delillerden birinin vasfı bakımından diğerinden üstün olması. Meselâ âyet ve hadislerdeki muhkem lafız zâhir ile, zâhir lafız mücmel ile karşı karşıya geldiğinde birinciler tercih edilir. 4. Teâruz şartlarının tam olarak gerçekleşmesi. Buna göre tercihin söz konusu olabilmesi için aynı güçteki deliller arasında mahal (konu), zaman ve nisbet birliği ve hüküm zıtlığı bulunmalıdır. 5. Tercih için bir delilin bulunması. Usulcülerin çoğunluğunca ileri sürülen bu şart, "Tercih bilâ-mürejcih câiz değildir" şeklinde ifade edilmiştir. Fakihler ise bu şartın yerine delillerin her biriyle amel etme imkânının bulunmaması şartını ileri sürüp bir yönüyle de olsa böyle bir imkân bulunduğu tercih yapılamayacağını söylemişlerdir.

Tercih Sebepleri. Usûl-i fıkıh eserlerinde deliller hiyerarşisi belirlenerek teâruz halinde önde gelenin sonra gelenlere aynı sıralama içinde tercih edileceği belirtilmiştir. Ayrıca her bir delil türü arasında güçlülük bakımından bir sıralama yapılmış ve tercihte bu sıralama esas alınmıştır. Meselâ Kur'an lafızlarının açıklık ve kapalılığı, mânaya delâletlerinin farklılığı, hadislerin rivayet yolları ve râvilerinin çeşitli durumları hakkındaki sınıflamalar aynı zamanda bu delillerin teâruz halinde birbirine tercih sıralamasını göstermektedir (Serahsî, I, 166).

İlk dönemlerden itibaren özellikle hadisler arasındaki ihtilâfların ele alındığı ve bunlar arasındaki teâruzu giderme yollarının uygulamalı olarak gösterildiği geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Şâfiî'nin *İhtilâfü'l-hadis*, İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis* ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *Müşkilü'l-âşâr* adlı eserleri sayılabilir. Günümüzde de bu konuyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır (bk. bibl.). Usulcülerin bir kısmı, eserlerinde tercih sebeplerini müstakil bir başlık altında ele almadan bunlara sadece konu aralarında işaret etmiş, bazıları sebepleri ana hatlarıyla gruplandırıp örneklemiştir, bazıları da mümkün olduğunca bunları saymaya çalışmış olmakla birlikte hemen hepsi tercih sebeplerinin belli bir sayı ile sınırlandırılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Hanefî usulcüler, genellikle tercih başlığı altında kıyaslar arasında illet açısından ele alınan tercih sebeplerinden dördünü zikretmekle yetinip kitap, sünnet ve icmâ delilleri arasında ge-

rek metin gerekse sened yönüyle tercih gerekçelerinin bu konuların ele alındığı bölümlerden çıkarılabileceğini belirtmişlerdir. Şâfiî usulcüler, kesin deliller arasında teâruz bulunmayacağı düşüncesinden hareketle daha çok hadislerin ve kıyasların tercihi konusuna yer vermişlerdir. Usulcüler teâruz halindeki delillerden birinde bulunup diğerine karşı üstünlük sağlayan her vasfın tercih sebebi olabileceğini belirtmiş ve bazı vasıfların kabulü konusunda görüş birliğine varmış olsalar da tercih için yeterli olacak nitelikleri belirlemede aralarında geniş görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Delillerin aklî ve naklî şeklinde tasnif edildiği dikkate alındığında bunlar arasında aklî-aklî, aklî-naklî ve naklî-naklî olmak üzere üç türlü teâruzdaki söz edilebilir. Ancak usul eserlerinde müstakil başlıklar altında daha çok iki haber-i vâhid ve iki kıyas arasında teâruz halinde başvurulacak tercih sebepleri üzerinde durulmuştur. Farklı başlıklar altında incelenen bu konu şu şekilde özetlenebilir: 1. Naklî deliller arasında teâruz. Bu tür teâruz metin, sened, hüküm ve hâricî sebep açısından ele alınmıştır. a) Metin yönünden tercih. Hanefîler'in taksimine göre lafız açıklık bakımından muhkem, müfesser, nas ve zâhir; kapalılık bakımından hafi, müşkil, mücmel ve müteşâbih; mânaya delâletinin gücü bakımından ibare, işaret, delâlet ve iktizâ şeklinde sıralanır; bu gruplandırmaların her birinde önce gelenler sonrakilere tercih edildiği gibi açık grubunda yer alanlar kapalı grubunda yer alanlara tercih edilir. Konduğu mânada kullanılıp kullanılmaması açısından yapılan ayırıma göre hakikat mecazdan, sarih kinayeden üstün tutulur. Bir mânaya konması ve kapsamı bakımından yapılan ayırımda gerek âm gerekse hâssin delâleti kesin sayıldığı için aralarında teâruz bulunduğu eş zamanlı iseler hâs âmı tahsis eder, hâs daha sonra ise âmın bir kısmını neshetmiş olur; tarih bilinmezse tercih kurallarına göre tercihte bulunulur. Şâfiîler ise bu durumda, delâleti kesin olduğu için hâssin zannî olan âmı tercih edileceğini söylemişlerdir. Ayrıca hadislerin metinlerine mahsus bazı tercih sebepleri bulunmaktadır. Meselâ hadisin dil özellikleri dikkate alınıp gramere uygun olan rivayet, vürûdu dikkate alınarak Hz. Peygamber'in hayatının son dönemlerini yansıtan rivayet tercih edilir. Cumhuriyet aksine Hanefîler'e göre delillerin çokluğu ile tercihte bulunmak câiz değildir. Meselâ iki âyetin teâruzu halinde üçüncü bir âyetle tercih

yapılamaz. b) Sened yönünden tercih. Anlam metinle kaim olduğu için rivayetlerde öncelikle metnin sübûtu ve ardından mânası açısından tercih yapılır. Bu bakımdan metni mütevâtir olarak nakledildiği için kitap haber-i vâhide tercih edilir ve haberin kitaba muhalefeti çürüklüğünün açık delili sayılır. Çünkü kitabın metni kesindir, hadisin metni ise mâna yoluyla rivayet edilmiş olması ihtimalinden dolayı şüpheden uzak değildir (a.g.e., I, 365). Ebû İshak eş-Şirâzî sened yönünden tercihin haber-i vâhidlere mahsus olduğunu belirtir (*el-Me'ûne fi'l-cedel*, s. 273). İbnü'l-Hümâm, şer'î deliller arasında teâruzun daha çok haber-i vâhidler arasında bulunduğunu, ancak iki kati delil arasında da teâruz olabileceğini ifade eder (*et-Tahrîr*, III, 2-3). Hanefîler dışındaki müelliflerin eserlerinde haberler arasında teâruz ve tercih konusu diğer deliller arasındaki teâruz ve tercihe göre daha geniş yer bulmuştur. 1. Râvi ile ilgili tercih sebepleri. Bunlar arasında daha fazla fıkıh veya Arapça bilgisine sahip bulunma, rivayetlerinde zabt açısından daha titiz ve ihtiyatlı, itikadî düzgün, naklettiği rivayette olayın içinde veya tarafı, âlî isnada sahip, muhadislerin veya âlimlerin meclislerine müdâvim, dürüstlük ve güvenilirlikle meşhur olma, hadisi ezbere bilme, tanınmış bir soydan gelme, rivayeti aldığı tarihte ergenlik yaşına girmiş bulunma, geç müslüman olmuş sahâbî olma gibi özellikler sıralanabilir. Ancak bu özelliklerden birçoğunun tercih sebebi sayılması ihtilâfıdır. Meselâ hadisi nakleden râvi sayısının çokluğu Şeybânî ve Ebû Abdullah el-Cürçânî gibi âlimler dışında Hanefîler tarafından bir tercih sebebi olarak görülmezken çoğunluğa göre bir tercih sebebidir. Bir râvinin cerh ve ta'dîli konusunda teâruz ortaya çıktığında belli şartlarla cerhin tercih edileceği belirtilmiştir. 2. Rivayet edilenle ilgili tercih sebepleri. Hadisin merfû oluşunda ittifak bulunması, vürûd sebebinin zikredilmesi, mâna yoluyla değil lafzının aynıyla rivayet edilmiş olması gibi. 3. Rivayetin kendisinden alındığı râviyle ilgili tercih sebepleri. Meselâ hadis kendisinden rivayet edilen râvi bu rivayetini inkâr etmemişse rivayetini inkâr eden râvinin rivayetine tercih edilir. c) Hüküm (medlûl) yönünden tercih. Bir fiilin bir delile göre haram, diğerine göre mubah, mendup, vâcip veya mekruh sayılması gerekiyorsa haramlık ifade eden delilin tercih edileceği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sahâbe döneminde deliller arası teâruz ve tercih üzerinde durulduğunu gös-

TERCİH

teren örnek bir konuda Hz. Osman ve Ali câriye statüsündeki iki kız kardeşe birlikte evlenmeyi bir âyetin helâl (en-Nisâ 4/3), diğer bir âyetin haram (en-Nisâ 4/23) kıldığını belirtmiş, Hz. Ali ihtiyaten haram kılan delili esas alırken Hz. Osman mubahlığın temel kural oluşunu dikkate alarak helâllığı tercih etmiştir (Serahsî, I, 135). Ayrıca bir şeyi vâcip kılan delilin mendup veya mubah kılan delile, aslî kuralı ortadan kaldıran delil bunu devam ettiren delile ve nâdir bir hüküm getiren rivayetin sıkça karşılaşılan (umûmü'l-belvâ) bir hüküm getiren rivayete tercih edileceği bazı usulcüler tarafından ifade edilmiştir. Aynı konuda biri olumlu, diğeri olumsuz veya biri hafif diğeri ağır bir hüküm getiren deliller arasında nasıl tercih yapılacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yine iki hadisten birinde ilâve hüküm bulunduğunda râvi aynı ise ilâve hüküm getiren hadisin esas alınacağı, râviler farklı ise iki ayrı hadis olarak düşünülerek her ikisiyle amel edileceği belirtilmiştir. d) Hâricî sebeple tercih. Kur'an'ın zâhirine, başka bir hadise, icmâa, kıyasa ve Hulefâ-yi Râşidîn'in, Selef'in, Medineliler'in, Kûfeli-ler'in, tâbiîn veya ulemâ çoğunluğunun ameline uygun olan rivayetin uygun olmayan rivayete ve âlimlerin delil olarak kullanılmasında ittifak ettikleri hadisin ihtilâf ettikleri hadise tercih edileceği ifade edilmiş, ancak bu tercih sebeplerinin bir kısmına bazı âlimler itiraz etmiştir.

2. Kıyaslar arasındaki tercih sebepleri. Kıyaslar arasında teâruz bulunduğu kıyasın rûkûnlerinde (asıl, fer', illet, hüküm) ya da hâricî bir hususta keşfedilen bir gerekçeye göre biri diğerine tercih edilir. Seyfeddin el-Âmidî, kıyasın bütün rûkûnlerini dikkate alarak pek çok tercih sebebini sıraladıktan sonra bu sebeplerin sınırlanamayacak kadar çok olduğunu, zeki insanların bunları kendilerinin bulabileceğini ifade ederek *Münteha'l-mesâlik fi rûtebi's-sâlik* adlı kitabında bunlara daha geniş yer verdiğini belirtir (*el-lhkâm*, IV, 236-249). Ancak kıyaslar arasında tercih sebeplerinin çokluğuna ve ulaşılmaya çalışılan hükmün illete nazaran daha önemli olmasına rağmen Hanefî usul eserlerinde genellikle illete dayalı tercih sebeplerinin dört sahih ve dört fâsid olanı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte bazı Hanefîler kıyasla ilgili tercih sebeplerini bir arada zikretmiştir (Ensârî, II, 324-328). İstishâb ve istihsan delilleriyle tercih arasında da sıkı bir ilişki vardır.

Teâruzunu nesih ihtimaliyle ilişkilendiren Hanefî usulcülerine göre nesih ancak vah-

ye dayalı delillerde mümkün olduğundan teâruz halinde icmâ bütün delillere tercih edilir. Zira kesin delil sayılan icmâ yanlış veya Kitap ve Sünnet'le neshedilmiş olmayacağı için bu durumda Kitap ve Sünnet'in neshedilmiş olduğunu ortaya koymaktadır (*a.g.e.*, II, 191). Aynı şekilde ictihad ictihadı neshedemeyeceğinden sahâbe ictihadları ve kıyaslar arasında teâruz olduğunda araştırma sonucunda görüşlerden birinde ilâve bir güç bulunduğu tesbit edilmesi durumunda râcih olanla amel etmek vâcip olur; bir sebep bulunmazsa doğruluğuna kanaat getirildikten sonra görüşlerden biriyle amel edilebilir; ancak bundan sonra başka delil olmadan diğer görüşle amel edilemez (Serahsî, II, 13-15, 113).

Muhakeme Usul Hukukunda Tercih. Tercih terimi, ispat hukukunda davacı ve davalının dava konusu hakkında ortaya koyduğu delillerden birini diğerinden üstün tutmayı ifade eder. Ele alınan konuların mahiyetleri farklı olduğundan fıkıh usulündeki bütün tercih sebeplerinin bu dalda geçerli sayılmayacağı açıktır. Ayrıca gaye farklılığı dolayısıyla fıkıh usulünde benimsenen bazı tercih sebepleri ispat hukukunda kabul görmemiştir. Meselâ ispat vasıtalarıyla davaların çözüme kavuşturulması amaçlandığından muayyen bir nisap getirilmiş, Hanefîler'in aksine delillerin çokluğunu bir tercih sebebi sayan cumhur, âlimleri de adaletin gecikmesine ve davaların uzamasına sebep olacağı için ispat vasıtalarının çokluğunun dikkate alınmayacağını, dolayısıyla şahit nisabının iki olduğu bir davada karşı tarafın dört şahidinin bulunmasının ispat açısından ilâve bir katkı sağlamayacağını ifade etmişlerdir. Ancak dört şahidi bulunan tarafın iddiasının daha güçlü olduğunu düşünen âlimler de vardır. Konuya ilişkin bir soruya verdiği cevapta, davacıların getirdiği delillerin tercihiyle ilgili kuralların genel geçer olmadığına dikkat çeken Ebüssuûd Efendi bu hususta acele edilmeyip olabildiğince ihtiyatlı davranılmasını tavsiye etmiştir (Velî Yegân, vr. 170^b). Bununla birlikte *Mecelle*'de "Kitâbü'l-Beyyinât ve't-tahlîf" adlı bölümün ikinci ve üçüncü fasılları (md. 1756-1777) bu konuya ayrılarak bazı genel prensipler ortaya konmuştur. Ali Haydar Efendi bu bölümü şerh ederken "Lâhika" başlığı altında beyyinelerin tercihi-ne dair kırk bir mesele sıralamıştır. *Mecelle*'nin mukaddimesinde özellikle asıl, evlâ, ehven, eshel ve akvâ olanların beyan edildiği kaideler, ilkeler arasında çatışma söz konusu olduğunda hangisinin tercih

edileceğine ışık tutmaktadır (meselâ bk. md. 3-5, 8-15, 26-30, 42, 46, 56, 59-60, 62) ve bunlardan ikisi teâruz terimini içermektedir (md. 28, 46). Beyyinelerden birini herhangi bir şekilde diğerine tercih etme imkânı bulunmazsa her iki hüccet bâtıl olur ve taraflar bir beyyine ortaya koymamış gibi kabul edilir (Serahsî, II, 13).

Fıkıh kitaplarının çeşitli bölümlerine dağılmış olarak yer alan ispat vasıtaları arasındaki uyumsuzlukla ilgili meseleler bazı eserlerde bir araya getirilmiştir. Bunlar arasında Vankulu Mehmed Efendi'nin *Tercihu'l-beyyinât* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2070; Hacı Mahmud Efendi, nr. 1026), Gânim el-Bağdâdî'nin *Melce'ü'l-kuḍât 'inde te'âruzi'l-beyyinât* (İstanbul 1300), Nev'izâde Atâî'nin *el-Kavlü'l-ḥasen fî cevâbi'l-kavli li-men* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 828), Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî el-Bosnevî'nin *Risâle fî tercihi'l-beyyinât* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 585, 3762), Hisâlî Abdurrahman Çelebi'nin *er-Rüchân inde teâruzi'l-burhân (Tercihu'l-beyyinât)* (Süleymaniye Ktp., Hâsib Efendi, nr. 148), Mevlânâ Mehmed el-İzmîrî'nin *Tercihu'l-beyyinât* (İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 387) ve Şam müftüsü Mahmûd Hamza'nın *eṭ-Ṭarîkatü'l-vâziḥa ile'l-beyyinâtü'r-râciḥa* (Dımaşk 1300; *el-Beyyinâtü'r-râciḥa fî't-tarîkatü'l-vâziḥa* adıyla Muhammed Bahâeddin tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir [İstanbul 1328]) adlı eserleri sayılabilir.

Deliller ve ispat vasıtalarındaki teâruzunu giderme yöntemleri yanında belli bir mezhebe bağlı müftü ve kadıların fetva ve hüküm verirken işlerini kolaylaştırmak amacıyla aynı mezhep içindeki farklı görüş ve rivayetlerden birini mezhebin resmî görüşü olarak belirlemek üzere birtakım tercih kaideleri ortaya konmuştur. Mezhep içinde bu tür görüş ve rivayetleri değerlendiren bir tercihte bulunabilecek ilmî birikim ve formasyona sahip fıkıh âlimlerine ashâbü't-tercih (ehlü't-tercih) adı verilmiştir. Her mezhep kendi geleneğine göre birikimlerini değerlendiren birtakım kurallar ve terimler geliştirmiştir (Kâdîhan, I, 2-3; Zerkeşî, VI, 117-129). Ayrıca mezhep mensupları, kendi mezheplerini diğer mezheplere niçin tercih etmek gerektiği yolunda birçok eser kaleme alarak tercih sebeplerini sıralamışlardır. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *Muḡisü'l-halk fî tercihi'l-kavli'l-ḥak* (Sayda 2003), Ömer b. İshak el-Gaznevî'nin *el-Ğurretü'l-münîfe fî tahkiki ba'zı mesâ'ili'l-İmâm Ebî Ḥanîfe* (Kahire 1950; Beyrut 1986),

Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *en-Nüketü'z-zarîfe fî tercihi mezhebi Ebî Hanîfe* (nşr. Belle Hasan Ömer Mûsâid, Riyad 1418/1997) ve Râî el-Endelûsî'nin *İntişârü'l-fakîri's-sâlik li-tercihi mezhebi'l-İmâm Mâlik* (nşr. Muhammed el-Hâdî Ebû'l-Ecfân, Beyrut 1981) adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir. Öte yandan İslâm ilim ve kültür muhitinde akıl-ilim, ilim-amel, sabır-şükür, fakirlik-zenginlik, melek-insan, üstünlük ve meziyet açısından ilmi disiplinler ve milletler gibi konularda karşılaştırmalar yapıp hangilerinin tercihe lâyık olduğunu inceleyen bir literatür oluşmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfîî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir, Kahire 1399/1979, s. 284-285, 296, 341-342; a.mlf., *İhtilâfû'l-hadîs* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1405/1985, s. 64-65, 68; a.mlf., *el-Üm* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Beyrut 1393, VI, 203; Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1414/1994, I, 406-419; II, 292-308; III, 164-174; IV, 208-212; a.mlf., *Ahkkâmü'l-Kur'ân* (Kamhâvî), I, 19, 144, 201, 217, 242, 297, 331-332; II, 22, 161; III, 214; IV, 179, 190; V, 2-3, 88, 207; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Mugnî*, XVII, 342-352; Debûsî, *Takvîmü'l-edille* (nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys), Beyrut 1421/2001, s. 217-220, 339-348; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1384/1964, II, 674-688; Ebû İshak eş-Şirâzî, *el-Me'âne fi'l-cedel* (nşr. Abdülmeccid Türkî), Beyrut 1988, s. 273-283; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fi'uşûli'l-fıkh* (nşr. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb), Mansûre 1418/1997, II, 741-841; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), İstanbul 1984, I, 41, 135, 166, 365; II, 13-15, 21-26, 108-109, 113, 249-265; Ebû'l-Usr el-Pezdevî, *Kenzü'l-übûşûl* (Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* içinde, nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1417/1997, III, 191-210; IV, 131-173; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, Bulak 1324, II, 378-382, 392-407; Ebû'l-Vefâ İbn Akil, *el-Vâzih fi'uşûli'l-fıkh* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1999, V, 76-103, 387-390; Alâeddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-uşûl* (nşr. M. Zekî Abdülber), Katar 1404/1984, s. 688, 729-741; Kâdihan, *el-Fetâvâ'l-hâniyye* (el-Fetâvâ'l-Hindîyye içinde), Beyrut 1980, I, 2-3; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî), Beyrut 1412/1992, I, 351-362; V, 397-469; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-ahkâm*, Kahire 1387/1968, IV, 206-253; Şehâbeddin el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fuşûl* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1414/1993, s. 417-428; Ebû'l-Berekât en-Neseffî, *Keşfü'l-esrâr*, Beyrut 1406/1986, II, 87-109, 364-385; Tüffî, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1410/1990, III, 673-750; Sadrüşşerîa, *et-Tavzih şerhu't-Tenkih* (nşr. M. Adnân Derviş), Beyrut 1419/1998, II, 184-229, 244-258; Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Şerhu'l-Minhâc li'l-Beyzâvî fi'ilmî'l-uşûl* (nşr. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle), Riyad 1410, II, 781-818; Adudüddin el-İcî, *Şerhu Muhtaşari'l-Müntehâ*, Bulak 1319, II, 309-319; Muhsin b. İdrîs el-Beypazarî, *Risâle fî tercihi'l-edille*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1229, vr. 105^b-141^a; Şâtibî, *el-Muwâfakât*, I, 165-

166, 324; II, 30-32, 283; III, 249, 256; IV, 9, 122, 132-135, 262-272, 294-311; Teftâzânî, *et-Telvîh* (nşr. M. Adnân Derviş), Beyrut 1419/1998, II, 184, 244-258; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtîl* (nşr. Abdüssettâr Abdülkerîm Ebû Gude), Kahire 1992, VI, 117-194; Seyyid Şerîf el-Cür-cânî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Muhtaşari'l-Müntehâ*, Bulak 1319, II, 309-319; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr* (İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr* içinde), Beyrut 1403/1983, III, 2-3, 16-35; Velî Yegân b. Yûsuf el-İskilîbî, *Mecmû'atü'l-fetâvâ* (*Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd*), Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 170^b; Abdülaî b. Muhammed el-En-sârî, *Fevâtihu'r-rahamût* (Gazzâlî, *el-Müstasfâ* içinde), Bulak 1324, II, 191, 204-211, 324-329; *Mecelle*, md. 1756-1777; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, IV, 598-643; Cemâled-din el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîs* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Dimaşk 1353/1935, s. 313-316; Bedrân Ebû'l-Ayneyn Bedrân, *Edilletü't-teşrî'i'l-mü-te'ârîza ve vüçühü't-tercih beynehâ*, İskenderiye 1985; M. İbrâhim M. el-Hifnâvî, *et-Te'âruz ve't-tercih 'inde'l-uşûliyyîn*, Kahire 1985, s. 64-65, 72, 259-399; Abdülmeccid M. İsmâil Süseveh, *Men-hecû't-tevfîk ve't-tercih beyne muhtelifi'l-hadîs ve eşerühü fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Demmâm 1417/1997; Binyûnus el-Velî, *Devâbihtü't-tercih 'inde vukû'i't-te'âruz lede'l-uşûliyyîn*, Riyad 1425/2004.

ŞÜKRÜ ÖZEN

TERCİİBEND

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bentlerden oluşan nazım şekli.

Sözlükte *tercî* "geri çevirmek, tekrar etmek", *terkîb* "birkaç şeyi birleştirerek yeni bir şey elde etmek" anlamındadır. Farsça olan *bend* "bağlama" mânasına gelir, ayrıca manzum yahut mensur metin parçaları için kullanılır. **Terciibend** ve **terkibi-bend**in aslı vâsıf-ı terkîbî olarak *tercî-bend* ve *terkîb-bend*dir. İlki "tekrarlanan vâsıta beyitleriyle bentleri birbirine bağlanan şiir", ikincisi "her bendin sonunda değişerek yer alan vâsıta beyitleriyle bentleri birbirine bağlanan şiir" demektir. Zamanla iki kelime arasında Türkçe'de bir "i" sesi türemiş ve terkip Farsça tamlama gibi *tercî-i bend*, *terkîb-i bend* şeklinde yazılmıştır. Bendlere *tercî-hâne* veya *terkîb-hâne* yahut kısaca *hâne* adı verilir. Her bendin sonunda yer alan ara beyit önceleri *tercî-bend*, daha sonra *vâsıta* veya *bendiyye* olarak anılmıştır. Fars edebiyatında olduğu gibi eski Türk edebiyatında da bendlerden meydana gelen nazım türlerinden musammatlar arasında oldukça rağbet gören terciibend ve terkibi-bend nazım birimi beyit olan divan şiiri formlarındandır. Aynı zamanda ve farklı kafiyelerde bendlerle bunları birbirine bağlayan ve bağımsız kafiyelenen vâsıta beyitlerinden oluşur.

Terciibend. Fars edebiyatında ilk terciibend örneklerinin IX-X. yüzyıllarda Sâmânîler devrinde ortaya çıktığı kabul edilmekle beraber musammat şekli daha çok Gazneliler zamanında (X-XI. yüzyıllar) kullanılmıştır. Fakat aralarındaki benzerlik yanında her iki dönemin birbirine yakın olması dolayısıyla konuya daha fazla açıklık getirmek zor görünmektedir. Terciibend Türk edebiyatında XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmıştır. Tesbit edilebilen en eski örnekler Ahmedî (ö. 1412) ve Nesîmî'ye (ö. 1417) aittir. Recai Yıldız başlangıçtan XVII. yüzyıla kadar doksan üç terciibend yazıldığını belirlemiş, İbrahim Yavuz XVII. yüzyıldan sonra kaleme alınan terciibend sayısını elli üç olarak göstermiştir. Bu formu toplamı yetmiş bir şair kullanmıştır. Başlangıçtan XX. yüzyıla kadar terciibend yazan başlıca şairler şunlardır: Ahmedî, Nesîmî, Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Bursalı Ahmed Paşa, Cem Sultan, Hamdullah Hamdî, Dede Ömer Rüşenî, Tâcîzâde Câfer Çelebi, Darîr, Lâmiî Çelebi, Kemalpaşazâde, Hayretî, Fuzulî, Hayâlî Bey, Dukakinzâde Ahmed, Âşık Çelebi, Taşlıcalı Yahyâ, Bâkî, Nev'î, Âlî Mustafa, Rûhî-i Bağdâdî, Cevrî, Fehîm-i Kadîm, Nâilî, Bîrî Mehmed Dede, Edirneli Kâmî, Nevres-i Kadîm, Osman Nevres, Sâlim Bey, Seyyid Vehbî, Sâbit, Şeyh Galib, Nazîm, Ziyâ Paşa. Terciibend şeklinde şiir söylemek kafiye bulmadaki güçlük sebebiyle terkibi-bendlere göre daha zordur. Her bendin sonunda vâsıta beyitlerinin tekrar edilmesinden ötürü şair, hem bendin anlam bütünlüğünü göz önünde bulundurmak hem de kafiye ve rediflerle şiirin âhengini sağlamak zorundadır.

Terciibendlerin hâne sayısı ve her hânedeki beyit sayısı beş ile on arasında değişmekte, daha az veya daha çok hâneli örnekler de rastlanmaktadır. Türkçe terciibendlerde iki bendli bir manzume ile (XVII. yüzyıl Fasîh Ahmed Dede) yirmi iki bendli bir manzume (XVIII. yüzyıl Ayıntablı Aynî) tesbit edilmiştir (Yavuz, s. 235). Bu formun en tanınmış örneklerinden olan Ziyâ Paşa'nın terciibendi vâsıta beyti dahil on birer beyitlik on iki hânedan meydana gelmektedir. Ancak terciibendlerde en çok beş hâneli manzumelerin tercih edildiği görülür. Fars edebiyatında ise iki üç bend halinde yazılmış az sayıda örneğe rastlanmaktadır. Sa'dî-i Şirâzî gibi birkaç şaire ait örnekler dışında bir terciibend hâneleri genellikle aynı sayıda beyitlerden oluşmaktadır. Yedi bendden meydana gelen tercî ve terkiplere Fars edebiyatında "heft-bend" adı verilir.